

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวความคิดในการสร้างสรรค์ผลงาน ได้มาจากการตระหนักถึงคุณค่าและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของจังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ตั้งอยู่ตอนบนของที่ราบภาคกลาง (ที่ราบเจ้าพระยา) มีพื้นที่ประมาณ 9,625 ตารางกิโลเมตร (ข้อมูลจากกรมแผนที่ทหาร พ.ศ. 2521) และมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง 8 จังหวัด คือ ทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดกำแพงเพชร จังหวัดพิจิตร ทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดลพบุรี จังหวัดชัยนาท ทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดตากและจังหวัดอุทัยธานี

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดนครสวรรค์คล้ายแอ่งกระทะ จึงเป็นที่รองรับน้ำหลายสายที่ไหลมารวมกัน เช่น แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม แม่น้ำน่าน ไหลมารวมกันบริเวณปากน้ำโพ มีชื่อเรียกว่า “ปากน้ำโพ” หรือ “เจ้าพระยา” ในเทศบาลนครสวรรค์ แล้วไหลลงทิศใต้สู่ที่ราบลุ่มภาคกลางตอนใต้ และออกสู่ทะเลอ่าวไทย เป็นแม่น้ำสายสำคัญที่มีประโยชน์ ทั้งด้านการเกษตร การคมนาคม การอุตสาหกรรม การอุปโภคบริโภคของบริเวณสองฝั่งแม่น้ำมาช้านาน และยังเป็นแหล่งประมงน้ำจืดที่สำคัญอีกด้วย

จังหวัดนครสวรรค์มีเอกลักษณ์ทางธรรมชาติซึ่งเป็นลักษณะทางกายภาพที่สำคัญสมัยในอดีตชาวบ้านเรียกกันว่า “ทะเลเหนือ” หรือ “จอมบึง” แต่เดิมบึงบอระเพ็ดเป็นเพียงที่ราบลุ่ม ซึ่งชาวบ้านจากคลองท่าตะโก คลองบอน คลองห้วยหิน รวมกับคลองบอระเพ็ด ก่อนไหลลงสู่ลำน้ำน่าน เมื่อฤดูน้ำหลากจึงจะมีน้ำท่วมขังเป็นบึงน้ำกว้าง มีเนื้อที่ประมาณ 132,787 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 3 อำเภอ คือ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอท่าตะโก และอำเภอยะไข่ นอกจากนี้บึงบอระเพ็ดเป็นแหล่งขยายพันธุ์ปลาน้ำจืดที่มีความสำคัญของภาคกลางตอนบน ในอดีตบึงบอระเพ็ดได้มีการกล่าวขานถึงความอุดมสมบูรณ์ของจระเข้ ช่วงเดือนเมษายน – พฤษภาคม ชาวบ้านรอบบึงจะได้ยินเสียงจระเข้ส่งเสียงร้องหาคู่ จระเข้จะวางไข่ตามเกาะหรือกอสนุ่น ทำรังด้วยเศษหญ้าหรืออ้อ กองสุ่มกัน ชาวบ้านจะพายเรือออกไปเก็บไข่จระเข้ ส่วนใหญ่แม่จระเข้จะเดินกลั้วหนีลงน้ำไป แต่บางตัวหวงไข่ทำท่าสูดคนก็จะถูกยิงด้วยปืน บางที่ชาวบ้านจะรอให้ลูกจระเข้ฟักตัวตามธรรมชาติ แล้วจึงออกส่องไฟตอนกลางคืนก็จะใช้สวิงช้อนลูกจระเข้ที่ละตัวคืนหนึ่งได้กันหลายกระสอบ แล้วส่งมาขายที่ตลาดปากน้ำโพ เวลานั้นยังไม่มีกฎหมายคุ้มครองสัตว์ป่า ชาวบ้านถือว่าจระเข้เป็นสัตว์อันตราย อีกทั้งยังกินสัตว์น้ำอื่นๆ ซึ่งเป็นอาหารของคน จึงไม่มีการหวงห้ามการล่า ในที่สุด

จำนวนจระเข้ก็ลดน้อยลง จนกระทั่งหมดสิ้นเผ่าพันธุ์ไปจากบึงเรื่องราวของจระเข้แห่งบึงบอระเพ็ดจึงกลายเป็นเพียงตำนานให้คนรุ่นหลังรับรู้เท่านั้น

ด้วยระบบนิเวศที่หลากหลายของบึงบอระเพ็ดเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของพืชน้ำและสัตว์ที่พบเห็นได้ยาก เช่น นกกานาชนิดทั้งที่เป็นนกประจำถิ่นและนกย้ายถิ่นเข้ามาพักพิงในช่วงฤดูหนาวของทุกปี เดือนมกราคม พ.ศ. 2511 ได้มีการค้นพบนก “เจ้าฟ้าหญิงสิรินธร” โดยคุณกิตติ ทองลงยา ซึ่งนับเป็นนกชนิดใหม่ของโลก และพบเพียงแห่งเดียวที่บึงบอระเพ็ด สร้างความตื่นเต้นให้หมูนักปักษีวิทยาเป็นอย่างมาก แต่นั่นก็อาจกลายเป็นตำนานคู่บึงบอระเพ็ด เช่นเดียวกับจระเข้ เพราะไม่มีใครพบเห็นนกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร มาเป็นเวลากว่า 20 ปีแล้ว

ในปี พ.ศ. 2518 ทางราชการจึงได้ประกาศให้บึงบอระเพ็ดเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าเพราะจากการสำรวจพบพันธุ์ปลาน้ำจืดมากกว่า 200 ชนิด พรรณไม้น้ำราว 73 สายพันธุ์ เป็นที่อยู่อาศัยของนกไม้ต่ำกว่า 180 ชนิด นับเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา พรรณไม้ และพื้นที่อาศัยหากินของนกที่สำคัญของไทย

ที่ผ่านมามบึงบอระเพ็ดมีการขุดลอกปรับปรุงมาแล้ว 2-3 ครั้ง เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศวิทยาอย่างรุนแรงอันส่งผลให้ปลาหลายชนิด เช่น ปลาเสือตอ ปลากระโห้ สูญพันธุ์ไปจากบึง และถึงเวลาที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะได้ทำการค้นหาและศึกษานกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธรกันอย่างจริงจัง เพื่อเป็นการอนุรักษ์นกที่หายากที่สุดในโลก ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาต่อไป

เหตุการณ์เหล่านี้เองจึงเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยในการสร้างสรรค์ผลงานที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะกิริยาท่าทางของนกมานำเสนอในรูปแบบของการแสดงที่ใช้เวลาประมาณ 7-10 นาที

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของนกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร
2. เพื่อประดิษฐ์ชุดการแสดงนกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร
3. เพื่อเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบของการแสดง
4. เพื่อจัดทำเอกสารไว้สำหรับการเผยแพร่

ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษากลุ่มนกน้ำในบึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์ โดยมีเนื้อหาเน้นเกี่ยวข้องไปยังการอนุรักษ์นกฟ้าหญิงสิรินธร

2. ในการคิดประดิษฐ์ท่ารำ ผู้วิจัยได้คิด และสร้างสรรค์ผลงานมาจากกิริยาท่าทางของนกฟ้าหญิงสิรินธร

นาฏยศัพท์เฉพาะ

เอียงศีรษะ หรือ อ่อนศีรษะ คือ กิริยาที่จะต้องใช้ร่างกายตั้งแต่ช่วงเอว ไล่ไปขึ้นมากล่าวคือ เมื่อจะเอียงศีรษะก็ต้องเริ่มกดเอว กดไหล่ ข้างเดียวกันกับศีรษะที่เอียง เพื่อบรรเทาให้เห็นเส้นศีรษะของร่างกายเป็นเส้นโค้ง

วง หรือ ตั้งวง คือ ช่วงท่อนแขนและมือที่กางออก ข้อมือหักหงายให้อ่อนโค้งเข้าหาลำแขน การจะตั้งวงให้ได้สัดส่วนที่งามนั้น มิได้ขึ้นอยู่กับว่ามีนิ้วมือที่เรียวยาวโค้งไปด้านหลังได้มากแค่ไหนแต่อย่างเดียว ขึ้นอยู่กับองศาระหว่างท่อนแขนบนล่าง และท่อนแขนล่างกับข้อมือประกอบด้วย เพราะความหมายของ “วง” นั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งของเส้นโค้ง การตั้งวงจึงต้องทอดแขนแลให้เห็นเป็นเส้นโค้งที่มีสัดส่วนสวยงามตามแบบฉบับของแต่ละบท เช่น พระ นาง ยักษ์ ลิง เป็นต้น ดังนั้นระดับแขนระหว่างตัวละครต่างๆ จึงแตกต่างกัน กล่าวโดยรวมคือ ตัวยักษ์จะมีวงกว้างที่สุด รองมาคือ ลิง พระ และนาง ในเรื่องของระดับวงนี้ ควรได้รับการแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญเพื่อจับทำได้ตามมาตรฐาน ซึ่งสามารถแบ่งย่อยเป็นระดับต่างๆ ดังนี้

วงสูง หรือ วงบน ตัวพระ ก้นวงออกข้างลำตัว เอียงมาทางด้านหน้าเล็กน้อย (แนวเดียวกันกับหน้าขาที่เปิดออก) ยกขึ้นให้ปลายมืออยู่ในระดับง่ามศีรษะตัวนาง จะก้นวงเอียงมาด้านหน้ามากกว่าตัวพระเล็กน้อย และลดระดับวงให้อยู่ที่ระดับหางคิ้ว

วงกลาง ทั้งตัวพระและตัวนาง ลดระดับวงลงให้สูงเพียงระดับหัวไหล่

วงต่ำ หรือ วงล่าง มือที่ตั้งวงอยู่บริเวณหัวเข่าชิดหรือชายพก ตัวพระจะก้นวงกว้างออกไปอีกเล็กน้อย

วงหน้า ทอดลำแขนให้โค้งไปด้านหน้า ปลายมือชี้เข้าระดับปาก เช่นเดียวกันทั้งตัวพระและนาง

วงหงาย หรือ วงบัวบาน เป็นวงพิเศษที่มีลักษณะไม่เป็นเส้นโค้ง กล่าวคือท่อนแขนบนและล่างและข้อมือหักเป็นมุม ฝ่ามือที่ตั้งวงจะหงายขึ้น ปลายนิ้วจะชี้ออกด้านข้าง (เช่น ท่าพรหมสี่หน้า) หรือตกลงด้านล่าง (เช่น ท่านางนอน)

จิบ คือ การจรดปลายนิ้วหัวแม่มือที่ข้อแรกของปลายนิ้วชี้ นิ้วที่เหลือทั้งสามกรีดออกไปด้านหลังมือให้มากที่สุด ที่สำคัญคือ จะต้องหักข้อมือเข้าหาลำแขนให้ได้มากที่สุด ท่าจิบแบ่งเป็น

- จิบหงาย คือ การจิบที่หงายฝ่ามือขึ้น ปลายนิ้วที่จิบชี้ขึ้น

- จีบคว่ำ คือ การจีบที่คว่ำมือลง ปลายนิ้วที่จีบชี้ลงเบื้องล่าง
- จีบปรกหน้า หรือ จีบหลบหน้า คือ การจีบที่อยู่ระดับใบหน้า หันปลายนิ้วที่

จีบชี้ที่บริเวณดวงตา

- จีบปรกข้าง ลักษณะคล้ายวงบัวบานระดับสูง แต่หักข้อมือที่จีบเข้าหาเงยศีรษะ

- จีบหลัง หรือ จีบส่งหลัง คือ การทอดแขนไปด้านหลังให้ตึง มือที่จีบพลิกหงายขึ้นด้านบน การจีบส่งหลังจะต้องเหยียดออกไปด้านหลังให้สุดและปลายนิ้วที่จีบจะไม่ชี้เข้ามาที่กันโดยเด็ดขาด

ก้าวเท้า คือ การวางเท้าที่ยกสูงสู่พื้น โดยวางส้นเท้าลงก่อน แล้วจึงตามด้วยปลายเท้า ทิ้งน้ำหนักตัวลงไปยังเท้าที่ก้าวให้หมด การก้าวเท้ามี 2 วิธี คือ

- ก้าวหน้า หมายถึง การก้าวเท้าไปข้างหน้า ตัวพระจะต้องเบะเข้าออกให้ได้ เหลื่อมปลายเท้าที่ก้าวจะเฉียงไปทางด้านข้างเล็กน้อย ปล่อยให้ส้นเท้าหน้าอยู่ในแนวกันกับหัวแม่เท้าหลัง ห่างกันประมาณหนึ่งคืบ เท้าหลังเปิดส้นเท้า สำหรับตัวนางไม่เบะเข้า และก้าวเท้าให้ปลายเท้าชี้ก่อนไปทางด้านหน้า ห่างจากส้นเท้าหลังที่เปิดส้นเท้าขึ้นประมาณหนึ่งคืบ

- ก้าวข้าง หมายถึง การก้าวเท้าเฉียงไปทางด้านข้างของเท้าที่ยก จะเป็นเท้าข้างใดก็ได้ ในขณะที่ลำตัวอยู่ด้านหน้า ตัวพระจะก้าวเฉียงออกจากด้านข้างให้มากกว่าก้าวหน้า สำหรับตัวนางก้าวข้างจะต้องกะปลายเท้ากับส้นเท้าหลังให้อยู่ในแนวเฉียงห่างกันประมาณหนึ่งคืบ

กระทืบ คือ อาการที่ใช้มุกเท้าที่วางเปิดส้นเท้าอยู่ด้านหลัง (ปฏิบัติต่อเนื่องจากการก้าวหน้าหรือก้าวข้าง) กระทืบลงกับพื้นเบาๆ

กระดก คือ อาการปฏิบัติต่อเนื่องจากการกระทืบ โดยยืนขาเดียวย่อเข้าโดยใช้เท้าหน้าที่ยื่นย่อเข้าอยู่รับน้ำหนักตัว ถีบเข้าหรือส่งเข้าข้างที่ยกนั้นไปทางด้านหลัง แล้วหนีบร่องให้ชิดกันมากที่สุด (เท้าที่ยกจะต้องอยู่ใกล้กันให้ได้มากที่สุด) หักข้อเท้าลงให้ปลายเท้าตกลงเบื้องล่าง การกระดกอาจสืบเนื่องอาจทำต่อเนื่องจากการกระทืบเท้าก็ได้หรือกระดกโดยไม่กระทืบก็ได้ ตัวพระเมื่อกระดกเท้าจะต้องก้มเข้าหรือเปิดเข้าให้ขาทางออกจากขาที่ยืนรับน้ำหนักตัวอยู่ การกระดกนี้แบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ

- **กระดกหลัง** คือ อาการของเท้าที่กระดกไปข้างหลัง เมื่อมองจากด้านหน้าจะไม่เห็นเท้าหลังที่กระดกเลย

- **กระดกเลี้ยว** คือ อาการของเท้าที่กระดกอยู่ด้านข้างของลำตัว โดยให้เท้าที่ยืนรับน้ำหนักหันปลายเท้าไปด้านข้าง

ถัดเท้า คือ การใช้จมูกเท้าข้างใดข้างหนึ่ง ถัดหรือกับพื้นเบาๆ ให้เท้าลอยแล้วจึงวางลง โดยให้เท้าอีกข้างหนึ่งย้อยอยู่กับที่ หรือก้าวเดิน เช่น การเดินโดยถัดเท้าขวา ในจังหวะหน้าทับเพลงเร็ว “ตุ๊บ ทิง ทิง” จะต้องเริ่มก้าวเท้าซ้ายก่อน ในจังหวะตุ๊บ แล้วถัดเท้าขวาในจังหวะ ทิง (แรก) แล้ววางเท้าขวาลงในจังหวะ ทิง (ที่ 2) เป็นต้น การถัดเท้าสามารถถัดได้ทั้งเท้าซ้ายและเท้าขวา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละกระบวนท่ารำ

ชอยเท้า คือ การย้ายเท้าถี่ๆ ของเท้าที่อยู่เสมอกัน ให้ตัวเคลื่อนไปในทิศทางต่างๆหรืออยู่กับที่

ขยับเท้า คือ การย้ายเท้าถี่ๆ ของเท้าที่อยู่เสมอกัน หรือไว้กัน ให้เคลื่อนตัวไปในข้างหน้าหรือด้านข้าง